

СТАНОВЛЕННЯ ДАРНИЦЬКОГО ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ПОВОЄННІ ДЕСЯТИЛІТТЯ

С. С. Андрєєва

Київський столичний Університет імені Бориса Грінченка
ss.andrieieva@kubg.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6082-064X>

В. М. Андрєєв

Київський столичний Університет імені Бориса Грінченка
v.andriiev@kubg.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1830-0629>

Р. О. Подать

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
ropodat.fshn24m@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1579-0407>

Ключові слова: Дарницький хіміко-фармацевтичний завод; фармацевтична промисловість УРСР; радянська модернізація; дефіцит; імпортне обладнання; повоєнний період; мікроісторія; умови праці; жіноча праця.

У статті здійснено мікроісторичний аналіз становлення та розвитку Дарницького хіміко-фармацевтичного заводу у 1950–1960-х роках як приклад суперечливої радянської індустріальної модернізації. Метою є комплексно простежити: інституційні умови еволюції підприємства від філії науково-дослідної установи до самостійного заводу; характер матеріально-технологічних змін (зокрема роль імпортного обладнання); соціально-побутові умови праці та охорону праці в умовах шкідливого виробництва. На підставі звітної документації підприємства та матеріалів профспілкових зібрань показано, що в 1950-ті роки зростання мало переважно екстенсивний характер: випуск забезпечувався розширенням персоналу при хронічних дефіцитах, «неритмічності роботи» й недофінансуванні інфраструктурних потреб (ремонтна база, вентиляція, безпека). У 1960-ті роки відбулася докорінна трансформація фасування та ампульного виробництва завдяки будівництву нового фасувального цеху й масштабним закупівлям імпортного устаткування; водночас виробничі корпуси на старій локації деградували й ставали вузьким місцем розвитку. Доведено, що успіхи модернізації супроводжувалися високою соціальною ціною: домінуванням жіночої низькокваліфікованої праці, відносно низькою оплатою, хронічними проблемами вентиляції/водопостачання та високою плинністю кадрів у другій половині 1960-х.

THE EMERGENCE OF PHARMACEUTICAL PRODUCTION AT DARNYTSIA IN THE POSTWAR DECADES

S. S. Andryeyeva

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

V. M. Andryeyev

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

R. O. Podat

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Keywords: Darnytsia Chemical and Pharmaceutical Plant; pharmaceutical industry of the Ukrainian SSR; Soviet modernization; shortages; imported equipment; postwar period; microhistory; working conditions; women's labour.

This article examines the postwar development of the Darnytsia Chemical-Pharmaceutical Plant as a microhistorical case of Soviet industrial modernization in the Ukrainian SSR. It asks how a small branch enterprise became a pharmaceutical producer and what this trajectory reveals about the institutional logic, technological limits, and social consequences of modernization in the 1950s and 1960s. Particular attention is paid to the links between production growth, imported equipment, and labor in a hazardous environment.

The study draws on factory reports, planning documents, explanatory notes, and union records to reconstruct the plant's transformation. It argues that the expansion of the 1950s was predominantly extensive: output grew mainly through workforce growth while production remained constrained by raw-material shortages, packaging disruptions, irregular supply chains, and chronic underinvestment in infrastructure. At the same time, the enterprise moved beyond its original organotherapeutic profile and became a site for producing a broader range of pharmaceuticals, including antibiotics and synthetic drugs. In the 1960s, modernization accelerated through workshops and imported machinery for ampoule filling and packaging.

Rather than treating modernization as a linear success story, the article shows that technical progress coexisted with persistent structural weakness. New equipment and expanded capacity did not remove the bottlenecks created by deteriorating buildings, fragile support systems, and poor working conditions. The plant's achievements were tied to a high social cost, evident in the predominance of low-paid female labor, recurring problems with ventilation and water supply, and high workforce turnover. Darnytsia's postwar history therefore offers a revealing example of Soviet modernization shaped by industrial ambition and systemic constraint.

Історія фармацевтичної промисловості України другої половини ХХ століття є складним переплетенням процесів післявоєнної відбудови, спроб модернізації в умовах планової економіки та соціальних трансформацій, що загалом висвітлено в узагальнюючих працях з історії вітчизняної фармацевтики. У 1950–1960-ті роки виготовлення ліків в УРСР проходило шлях від напівкустарного виробництва найпростіших препаратів до створення індустріальної бази¹. Водночас цей процес супроводжувався хронічними дефіцитами, бюрократичними перебоями постачання сировини, екстенсивною експлуатацією робочої сили² та залежністю від західних технологій³.

Дарницьке підприємство було в центрі цих процесів і трансформувалося з невеликої філії інституту в одне з найбільших фармацевтичних підприємств УРСР. Цю трансформацію визначали

зміни, що відбувалися на рівні радянської фармацевтичної промисловості загалом. Тому аналіз історії одного підприємства дозволяє вийти за межі узагальнених стереотипних та статистичних оцінок і відтворити реальні механізми радянської «модернізації з обмеженнями», досвід якої може бути корисним і у вирішенні проблем вітчизняної фармацевтичної промисловості на сучасному етапі реформування системи охорони здоров'я в Україні. Метою статті є комплексне дослідження інституційних та організаційних умов діяльності підприємства на різних етапах його історії, характеру матеріально-технологічних змін (зокрема ролі імпортного обладнання), відповідності обсягів, номенклатури та якості препаратів суспільним потребам населення, соціально-побутових умов праці та охорони праці в умовах шкідливого виробництва.

Спираючись на малодосліджені архівні матеріали (звітна документація підприємства та матеріали профспілкових зібрань)⁴ Дарницького виробництва за 1940–1960-ті роки, ця робота дає змогу показати становлення вітчизняної фармацевтичної індустрії з перспективи людей, які безпосередньо її забезпечували.

¹ Богатирьова Р. В. та ін. Історія фармації України. Харків: Прапор; Вид-во УкрФА, 1999. С. 630–657; Сятиня М. Л. Історія фармації / відп. ред. О. П. Реєнт. Львів: [б. в.], 2002. С. 196–240.

² Conroy M. S. The Soviet Pharmaceutical Industry and Dispensing, 1945–1953. *Europe-Asia Studies*. 2004. Vol. 56. No. 7. P. 963–991.

³ Western Technology in the Soviet Union. *Technology and East-West Trade*. Part 12 of 14 / Office of Technology Assessment (U.S.). Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1979. P. 227.

⁴ Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. Р-1125. Дарницький хіміко-фармацевтичний завод Міністерства медичної промисловості СРСР та його профспілковий комітет. 1946–1967 рр. 351 справа.

Рис. 1. Виробнича локація дарницької філії УІЕЕ, кінець 1930-х – початок 1950-х років
Джерело: Історія компанії. Дарниця: веб-сайт. URL: <https://darnytsia.ua/history>

У 1930 році Український інститут експериментальної ендокринології (УІЕЕ), розташований у Харкові, відкрив нове виробниче приміщення, що дозволило значно наростити випуск органопрепаратів. Проте місцева бійня вже не могла повністю забезпечити інститут сировиною, а транспортування її з інших місць було нерентабельним. Оскільки потреба в таких препаратах суттєво перевищувала виробничі можливості, ухвалили рішення про відкриття філії інституту в інших містах⁵.

Однією з таких локацій стала Дарниця. На той час Дарниця ще не була сформована як повноцінний район Києва: офіційний статус вона отримала лише 1935 року разом із початком активної забудови за міським планом 1936 року⁶. Тож у 1930 році місцевість мала майже сільський характер із поодинокими будинками та єдиним промисловим об'єктом – залізничним вузлом. Одним із небагатьох виробничих підприємств тут була місцева бойня, яку 1931 року розширили і надали статус м'ясокомбінату⁷. Підприємство виготовляло не лише харчові продукти, а й медичну сировину, що й зумовило вибір локації для нової філії.

⁵ Богатирьова Р. В. та ін. Історія фармації України... С. 620–621.

⁶ Стеблецька Ю. П. Планування розвитку м. Києва: історико-географічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія*. 2014. Вип. 1(62). С. 71.

⁷ Дарницький м'ясокомбінат: як виглядав та в чому його унікальність? *Національний музей архітектури та будівництва*: веб-сайт. 11.01.2022. URL: <https://nmab.com.ua/darnyckyj-myasokombinat-yak-vyglyadav-ta-v-chomu-yogo-unikalnist.html>

Заснована 1930 року, Київська філія УІЕЕ розпочала виробництво 1932 року. Першим її препаратом став гематоген у рідкій та пігулковій формах, що виготовлявся з коров'ячої крові. Початковий випуск мав успіх, тому швидко вирішили розширити виробництво: 1938 року збудували нові корпуси, і до 1940 року річний обсяг випуску сягнув 4 млн. одиниць продукції⁸ (близько 5 млн крб.).

З початком німецько-радянської війни Київська філія УІЕЕ розпочала евакуацію на схід. Її роботу було зупинено в серпні 1941 року, а устаткування галетного відділу сплавлено Дніпром до Дніпропетровська (зараз – м. Дніпро), звідки його перевезли до Харкова. Згодом залишки філії об'єднали з основним інститутом, евакуйованим до Бійська, де і відновили випуск органопрепаратів. На початку 1942 року Київську філію перевели до Фрунзе (зараз – м. Бішкек, Киргизька Республіка), де на її базі створили киргизьку філію УІЕЕ й налагодили виробництво адреналіну, інсуліну та інших органопрепаратів⁹.

Після повернення Києва під контроль Червоної армії розпочалося поступове повернення філії до міста. Відразу повернутися на стару локацію не вдалося: територія заводу за адресою вул. Ілліча, 9 (зараз – вул. Юрія Пасхаліна) була сильно пошкоджена під час бойових дій. Тимчасовим місцем базування став будинок на вул. Володарського¹⁰ (зараз – вул. Золотоустівська). На цій

⁸ Шквир О. М. «Дарниця», фармацевтична фірма. *Енциклопедія Сучасної України*: веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-23655>

⁹ Богатирьова Р. В. та ін. Історія фармації України... С. 625.
¹⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 58.

локації філія швидко відновила довоєнний обсяг виробництва, проте обмежені площі стримували подальше зростання. Відбудова основного майданчика просувалася повільно, зокрема через ненадійність підрядників: 305-й будівельний трест зірвав графік, тому у 1949 році договір із ним розірвали, а роботи продовжили власними силами¹¹.

Попри труднощі, філія виконала річний план на 109,3 %, досягнувши обсягу випуску на 419 тис. крб. (тут і надалі з урахуванням грошової реформи 1961 року). У пояснювальній записці до звіту завідувач філії М. Леховицький наголошував, що «головною особливістю 1949 р. порівняно з 1948 р. є реалістичність і жорсткість планових завдань, які майже не залишають резервів для перевиконання»¹². Наявна виробнича база вже не дозволяла нарощувати випуск, а дефіцити сировини та пакувальних матеріалів загострювали ситуацію. Попри перевиконання плану, фінансове становище філії різко погіршувалося через зміну відпускних цін, які затверджував центр. Показовим було зниження ціни у два рази на гематоген, який складав понад половину випуску філії. Це значно підірвало фінансовий баланс.

Великим викликом став форсований переїзд на стару локацію. У березні 1950 року до Дарниці перевезли гематогенний цех, у червні – таблетковий, а в серпні надійшов наказ звільнити тимчасове приміщення для Стоматологічного інституту, через що довелося позапланово переносити решту виробництв¹³. Унаслідок цього був закритий ампульний цех. Проте повернення на просторіший дарницький майданчик відкрило нові можливості для розвитку й стало стартовою позицією активної розбудови 1950-х років.

У 1951–1953-х роках філія увійшла у фазу швидкого розширення з «плановою» логікою форсування. Уже 1951 року чисельність персоналу зросла з 93 до 134 працівників (плюс 44 %). Відповідно, збільшився і випуск продукції – до 750 тис. крб. (Таб.1). Однак цього досягли за рахунок значного перевантаження ресурсів. Додатковим чинником нестабільності став перегляд планових завдань упродовж року через зміну методики розрахунку відпускних цін. Для утримання траєкторії випуску запровадили потокову систему в пігулковому цеху та нічні зміни¹⁴. Попри це, заданий рівень забезпечити було складно, і ситуацію «вручну» врятувало зниження плану через дефіцит сировини.

У 1952 році розширення виробництва лише прискорилося. Відкрито цех із виробництва йодгіперсолу, збільшено пігулкове відділення (три додаткові машини), запущено промислову мийку склотари продуктивністю до 18 тис. флаконів на добу. Кількість працівників майже подвоїлася, сягнувши 250 осіб. Річний випуск зріс до 1,3 млн крб.¹⁵ (+78 % порівняно з попереднім роком) і перевищив план на 5,9 %. Водночас, успіхи супроводжувалися істотним перенавантаженням: дефіцит кондиційної солі, скляної тари й пробок, постійні «пошуки» уротропіну та йодиду натрію через Москву й Ленінград (зараз – Санкт-Петербург, РФ), доставка частини матеріалів авіацією, касові розриви та мінімальні резерви на рахунках.

У 1953 році темпи зростання нормалізувалися: кількість персоналу зросла до 292 осіб (+17 %), загальний річний випуск становив 1,6 млн крб. (+20 %), перевиконавши план на 3,1 %¹⁶. Завдяки стабілізації темпів частково вирівнювалися логістичні ланцюги та фінансовий баланс. Втім, налагодити ритмічну роботу повністю не вдалося: було зірвано випуск гематогену через дефіцит крові (її довелося доставляти літаками з Ленінградського м'ясокомбінату), а також не виконано план із пектусину через зрив поставок ментолу від Київського Хіміко-фармацевтичного заводу (ХФЗ) ім. М. В. Ломоносова (зараз – АТ «Фармак»).

Найважливішою інституційною віхою 1950-х став 1954 рік. Виробництво отримало незалежність від УІЕЕ, ставши самостійним підприємством, підпорядкованим Головному управлінню медичної промисловості МОЗ УРСР, і дістало назву Дарницького хіміко-фармацевтичного заводу¹⁷. Зміна була адміністративною, однак означала розширення компетенцій.

Однією з головних задач фармацевтичної індустрії СРСР на початку 1950-х було налагодження власного промислового виробництва пеніциліну. Одним з центрів розвитку цієї технології був Київ¹⁸, де новий Київський пеніциліновий завод (згодом – Київський завод медичних препаратів; зараз – АТ «Київмедпрепарат Корпорації «Артеріум») та ХФЗ ім. М. В. Ломоносова розробили метод промислового випуску пеніциліну. Дарницьке підприємство участі в розробці не приймало, але стало одним

¹¹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 69.

¹² Там само. Арк. 97.

¹³ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 59–62.

¹⁴ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 38.

¹⁵ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 48–55.

¹⁶ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 30–31.

¹⁷ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 1.

¹⁸ Сур С. Т. Три ювілеї пеніциліну: бізнес-кейс світового впровадження. *Щотижневик «Аптека»*. 2019. № 37 (1208). 30 вересня. URL: <https://www.apteka.ua/article/516244>

із майданчиків для розгортання виробництва антибіотиків¹⁹.

В операційному плані 1954 рік був складним: дефіцит пеніцилінової солі та сірнокислого натрію призвів до зупинки пеніцилінового цеху в січні, тож місячний план виконали лише на 57 %. У підсумку річний план виконали на 103,1 % (випуск 1,9 млн крб.), однак номенклатурний план з антибіотиків виконано лише частково²⁰.

В середині 1950-х справи на Дарницькому ХФЗ різко поліпшилися. Ситуація з сировиною була значно кращою, ніж на початку десятиліття. Вдалося навіть досягти позитивного грошового балансу в 340 тис. крб²¹. Водночас головною причиною подолання критичних дефіцитів було завершення етапу розбудови заводу, а не якісні перетворення: коли в поточному році потрібно випустити той самий обсяг, забезпечити сировину легше, ніж за умов постійного нарощування випуску. На 1957 рік загальний річний випуск склав 2,1 млн крб.²², що лише на 12 % більше, ніж у 1954 році.

Оскільки завод було засновано як філію УІЕЕ, до його обов'язків належали й дослідницькі функції. На території ХФЗ лабораторія передусім займалася розробкою техпромплану нових засобів і контролем якості продукції. Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років лабораторія також проводила експерименти з пошуку нових лікарських речовин разом з київськими медиками проф. Губергріцем, проф. Берляндом, проф. Гілулою, проф. Пейсаховичем, а також клінікою Охматдит²³. Йдеться про препарати «Гіпотонін» (антигіпертензивний засіб) та «Фолютин» (засіб для лікування безпліддя).

Водночас, промислова спеціалізація на початку 1950-х років визначалася загальнорадянським фокусом на доступні органічні речовини²⁴ відповідно органопрепаратного профілю УІЕЕ: основною продукцією були гематоген і пантокрин, що спиралися на доступність органічної сировини та локальну інфраструктуру (зокрема близькість Дарницького м'ясокомбінату). Проте упродовж десятиліття завод поступово відходив від початкового пріоритету і розширяв асортимент: було налагоджено виробництво рослинних продуктів (пектусин, іманін, пігулки ревеню), ферментованих антибіотиків (пеніцилін, синтоміцин) і простих синтетичних речовин (йод, діамантова зелень, АТФ

(природна органічна сполука, що покращує обмін речовин та роботу серця)). Дарницький ХФЗ став тим майданчиком, куди чиновники МОЗ могли спрямовувати прості в освоєнні дефіцитні препарати без жорсткої прив'язки до вузької спеціалізації.

Ця роль була важливою для забезпечення базових потреб, але послаблювала власний дослідницький потенціал: до середини десятиліття завод фактично припинив розробку власних препаратів. У підсумку, Дарницький ХФЗ як самостійне підприємство трансформувалося на промислову базу для розгортання вже «переданих» технологій та продуктів, хоча з цим також були проблеми. Показовим є перший запуск АТФ²⁵: уже під час промислового виробництва з'ясувалося, що умови на заводі не відповідають вимогам стерильності; препарат довелося зняти з виробництва зі збитками. Після того почали створювати внутрішню бактеріологічну лабораторію.

Дарницький ХФЗ за 1950-ті роки перетворився в одне з найбільших фармацевтичних виробництв Києва. Спочатку він мав п'ять цехів²⁶: спеціалізовані (гематогенний, йод-гіперсолоду, органопрепаратів), пігулковий та фасувальний. У 1954 році додали пеніциліновий цех і картонажний²⁷ (для власного пакування). Частина процесів модернізували (потоковий метод, поділ праці), однак упродовж десятиліття домінувала ручна робота; за відсутності ліфта значну частину переміщень здійснювали вручну.

Матеріально-технічна база залишалася змішаною. Більшість обладнання не була суто фармацевтичною (котли, парові установки, конвеєри), але саме спеціалізоване хімічне обладнання було недосяжною ціллю для радянської індустрії²⁸. «Вузьким місцем» Дарницького ХФЗ були пігулкові машини зі складними ротаційними пресами. Саме тут проявлялася залежність від імпортного обладнання: простіші машини постачали підприємства НДР²⁹ (комбінат NAGEMА), складніші – ФРН³⁰ (Kilian). Але з машиною Kilian були великі проблеми в освоєнні всі 1950-ті, оскільки інженери заводу ще не мали досвіду роботи з такою складною технікою, а інструкція була німецькою.

Розширення і модернізація помітно збільшили випуск на початку 1950-х: у 1949 році завод виробив 0,4 млн крб., у 1953 – 1,3 млн крб. (Таб. 1).

¹⁹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 18, 30.

²⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 54–55.

²¹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 57–70.

²² ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 74.

²³ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 72–73.

²⁴ Conroy M. S. The Soviet Pharmaceutical Industry and Dispersing, 1945–1953... P. 978.

²⁵ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 61–63.

²⁶ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 28.

²⁷ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 55, 63.

²⁸ Western Technology in the Soviet Union... P. 227.

²⁹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 97.

³⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 24. Арк. 1.

Таб.1: Статистичні показники Дарницького ХФЗ в 1950–60-ті роки
(з врахуванням грошової реформи 1961 року)

	1949	1952	1955	1958	1961	1964	1967
Випуск (млн крб.)	0,4	1,3	1,9	2,6	5,1	9,6	11,1
Працівників	95	250	287	295	371	465	1029
Продуктивність на одного співробітника (тис. крб.)	4,4	5,3	6,6	8,8	13,8	20,7	10,9
Середня місячна зарплата робітника (крб.)	58,5	55,9	54,7	57,9	67,2	79,5	88

Складено Подать Р. за матеріалами ДАК: Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 36, 54, 101, 137, 179, 227, 303.

Головним чинником було збільшення персоналу. Продуктивність же зростала повільніше, на що було дві головні причини, які зводилися до структурних обмежень пізньосталінської моделі економіки. По-перше, закритість комунікацій і слабка координація між підприємствами, що виливалося у ненадійні постачальні ланцюги та «неритмічність роботи». По-друге – політика «раціоналізаторства», яка ускладнювала фінансування напрямів, не пов'язаних із негайним приростом випуску³¹ (ремонтна база, автопарк, охорона праці тощо). Це означало переважно екстенсивний характер розвитку.

Загальна характеристика робочих умов в 1950-ті роки на Дарницькому ХФЗ була схожа на інші фармацевтичні підприємства. Основною робочою силою були жінки, які виконували ручні низькокваліфіковані монотонні завдання.

Пізньосталінський період був дуже важким для працівників філії. Слабке зростання продуктивності під час розбудови Дарницької локації змушувало форсувати виконання плану за рахунок перевантаження персоналу. У 1949–1953 роках середній працівник працював понад 47 годин на тиждень, на рівні з іншими підприємствами СРСР³². Пікове навантаження було у 1951 році із запровадженням нічних змін, коли середній робочий тиждень перевищив 52 години.

Попри значне зростання навантаження, підсумкова заробітна плата працівників не збільшувалася, а подекуди зменшувалася. Причина в тому, що оплату нараховували за відрядною формою – за кількість випущеної продукції. В умовах повільного зростання продуктивності та хронічного дефіциту сировини додаткові години мали низьку «віддачу» і слабо впливали на зарплату. Унаслідок зниження норм виплат у 1950 році³³ середня

погодинна оплата впала (зокрема з 0,31 крб. у 1949 р. до 0,27 крб. у 1951 р.), а середньомісячна зарплата (55 крб.) залишалася нижчою за середню для промислового робітника СРСР (71 крб. у 1950 р.)³⁴. Важливим структурним фактором було те, що виробництво спиралося на низькокваліфіковану саме жіночу працю, яка традиційно оплачувалася менше в СРСР³⁵.

В кінці 1950-х завод перейшов в новий етап розбудови. Це вписувалося у стратегію М. С. Хрущова і МОЗ УРСР щодо розгортання фармацевтичної промисловості наприкінці 1950-х – на початку 1960-х³⁶. Після економічних реформ Дарницький ХФЗ підпорядковувався безпосередньо МОЗ УРСР³⁷ і отримав більше свободи у роботі з підрядниками. Можливості закривати потреби в сировині суттєво зросли. Завод міг докуповувати невеликі обсяги дефіцитних матеріалів за цінами, вищими за планові. Тому логістичні перебої частіше вели не до дефіцитів, а до зростання собівартості, що менше шкодило ритмічності виробництва. Тобто, нове розширення не спричинило таких проблем із забезпеченням, як попереднє (початку 1950-х років).

У 1958 році розпочався новий цикл модернізації. Було повернено ампульний цех, для якого придбали чотири ампульні машини марки АМВЕР виробництва ФРН (м. Кельн)³⁸. Це дозволило вже у 1961 році досягти росту виробництва в два рази за три роки (Таб. 1) і стати базою для радикальніших змін у вітчизняній фармацевтиці 1960-х років. Так само, 1958 року відкрито цех діамантової зелені та розпочато будівництво двох нових цехів з фокусом на ампули і нові препарати площею 400 м²³⁹.

³⁴ Народное хозяйство СССР за 1913–1955 гг.: статистический сборник / Центральное статистическое управление СССР. Москва: Госстатиздат, 1956. С. 145.

³⁵ Engel B. A. Women in Russia, 1700–2000. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. P. 236.

³⁶ Богатирьова Р. В. та ін. Історія фармації України... С. 635–637.

³⁷ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 1.

³⁸ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 96–97.

³⁹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 61.

³¹ Conroy M. S. The Soviet Pharmaceutical Industry and Dispensing, 1945–1953... P. 972–976.

³² An Evaluation of the Program for Reducing the Workweek in the USSR: Intelligence Report / Central Intelligence Agency, Office of Research and Reports. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency, 1961. P. V.

³³ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 60.

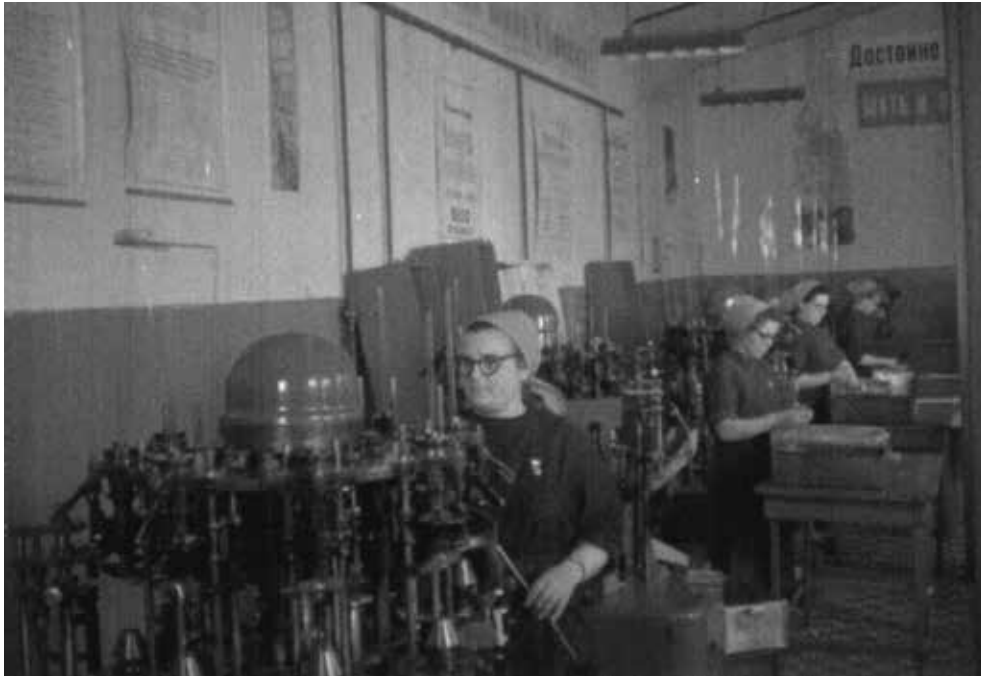

Рис. 2. Машины АМВЕГ в ампульному цеху Дарницького ХФЗ в 1961 році

Джерело: Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів України (ЦДАЕАУ). Збірник телесюжетів. Архівний № 3461. Виробник: Київська студія телебачення, 1961. Кінодокумент.

Проте кінець десятиліття відзначився гострим конфліктом з профільним Міністерством. Директор В. І. Соломаха відмовився брати в роботу низку нових препаратів⁴⁰ (алохол, піперазину сульфат) через брак площ і нездатність лабораторії їх освоїти. У відповідь МОЗ провело ревізію⁴¹, звинуватило керівництво у недобросовісному списанні заборгованостей, розкраданні канцтоварів (блокнотів, гумок, копійовального паперу). Це призвело до звільнення директора та головного бухгалтера. Нова директорка Л. Єгорова у 1959 році довела випуск продукції до 3,3 млн крб. (Таб. 1) за рахунок запуску двох нових цехів⁴² і розширення штату до 340 осіб, але план було перевиконано лише на 0,5 % – найменший показник за десятиліття. Через зриви запуску ампульного цеху та проблеми з технологією спленіну Л. Єгорову також незабаром звільнили, що засвідчило глибоку кризу адміністративного управління.

З приходом до влади М. С. Хрущова підхід до оплати праці та робочих годин реформували: скорочення робочого дня та підвищення погодинної ставки зменшували фактичне навантаження до 42–43 годин на тиждень⁴³ (на Дарницькому ХФЗ ці зміни фіксуються до кінця десятиліття), однак

відставання від середнього рівня по промисловості зберігалось.

Окрім фінансового виміру, виразною була соціальна вразливість жіночого колективу. Показовий випадок – Кривенко Таїсія, яка влаштувалася на завод у 1950 році. Не маючи житла, вона мешкала у вільному приміщенні підприємства. Коли його віддали під медпункт, працівницю фактично залишили жити там. Вона отримала однокімнатну квартиру лише в 1960 році через втручання МОЗ УРСР⁴⁴.

Інший аспект – умови праці та охорона праці. Вже згадана сталінська політика «раціоналізаторства» призводила до того, що керівництво заводів різало бюджети в першу чергу на охорону праці. У 1953 році на охорону праці й техніку безпеки Дарницька філія запросила 7,1 тис. крб., отримала лише 0,15 тис⁴⁵. Хронічно бракувало базових засобів гігієни, під'єднання до центральної каналізації ще не було, повноцінного санвузла теж. Регулярно скаржилися на протяги; у більшості цехів не було вентиляції. Без ліфта працівниці переносили продукцію та матеріали між цехами сходами. Кустарне обладнання підвищувало ризики травматизму, включаючи опіки обличчя⁴⁶. Офіційним поясненням інцидентів зазвичай називали недотримання правил безпеки, тоді як питання надійності самого обладнання обговорювали обмежено.

⁴⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 3.

⁴¹ Там само. Арк. 5–10.

⁴² ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 93.

⁴³ An Evaluation of the Program for Reducing the Workweek in the USSR... P. V.

⁴⁴ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 11.

⁴⁵ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 36–37.

⁴⁶ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 65.

Рис. 3. Пакування пігулок на Дарницькому ХФЗ у 1961 році

Джерело: ЦДАЕАУ. Збірник телесюжетів. Архівний № 3461. Виробник: Київська студія телебачення, 1961. Кінодокумент.

За хрущовських реформ побутові умови поступово поліпшилися: майже зникли скарги на брак базових засобів гігієни; каналізація запрацювала у 1955 році, санвузли відкрили у 1957-му, ліфт – у 1958-му. Питання вентиляції намагалися вирішувати, але повільно. Проблема залишалася хронічною і перейшла в наступне десятиліття.

Це важливо в контексті ризиків роботи на хімічному виробництві. Фармацевтичні заводи працюють із речовинами, що можуть шкодити здоров'ю. Зокрема відомо, що робота з пеніциліном підвищує ризики астми⁴⁷. У 1950-ті роки робітниця Дарницького ХФЗ виготовляли медпрепарати без або зі слабкою вентиляцією, тож ризики для здоров'я були відчутні. Оскільки дія хімікатів часто має довгостроковий характер, оцінити реальний вплив складно. Систематичного моніторингу наслідків неналежних умов праці на підприємстві не вели.

На початку 1960-х Дарницький ХФЗ входив у новий етап розвитку із поєднанням модернізаційного оптимізму та управлінської нестабільності. У 1960-му році завод отримав нового директора Гусєву А. Є.⁴⁸, яка утримується на цій позиції протягом всього десятиліття.

З переходом у нове десятиліття технологічна база заводу вийшла на інший рівень. Основним

драйвером перетворень стало будівництво фасувального цеху⁴⁹ площею 10 тис. м² на сучасній локації підприємства (вул. Бориспільська). Роботи тривали всю першу половину десятиліття, і на них витратили близько 1,5 млн крб. Це дало змогу не лише істотно розширити випускні спроможності, а й поліпшити технічну складову.

Ключовим якісним зрушенням стало налагодження повноцінної конвеєрної лінії у фасувальному цеху, що означало відхід від переважно ручного пакування 1950-х років. До 1968 року випускні спроможності готових лікарських засобів (переважно пігулкових) становила понад 85 млн упаковок⁵⁰. Найбільший стрибок припав на ампульні препарати: якщо після відкриття ампульного цеху з 1958 року річна спроможність була 2,4 млн ампул, то після запуску фасувального цеху з новим ампульним відділенням до 1967 року випуск зріс у 33 рази – до 86 млн ампул⁵¹.

Розвиток відобразився і в зміні номенклатури. Після відкриття нової лабораторії у 1964 році здатність до освоєння нових лікарських засобів зростає: якщо у 1950-ті завод запускав лише кілька нових позицій на рік, то з 1965 року – вже по кілька десятків. Завод почав опановувати препарати для лікування складніших хвороб, зокрема протипухлинний препарат 5-фторурацил.

⁴⁷ Asthagen? Critical Assessment of the Evidence for Agents Implicated in Occupational Asthma: report / Health and Safety Executive. London: HSE Books, 2001. P. 62.

⁴⁸ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 79.

⁴⁹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 228. Арк. 17–18.

⁵⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 274. Арк. 20–24.

⁵¹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 303. Арк. 78.

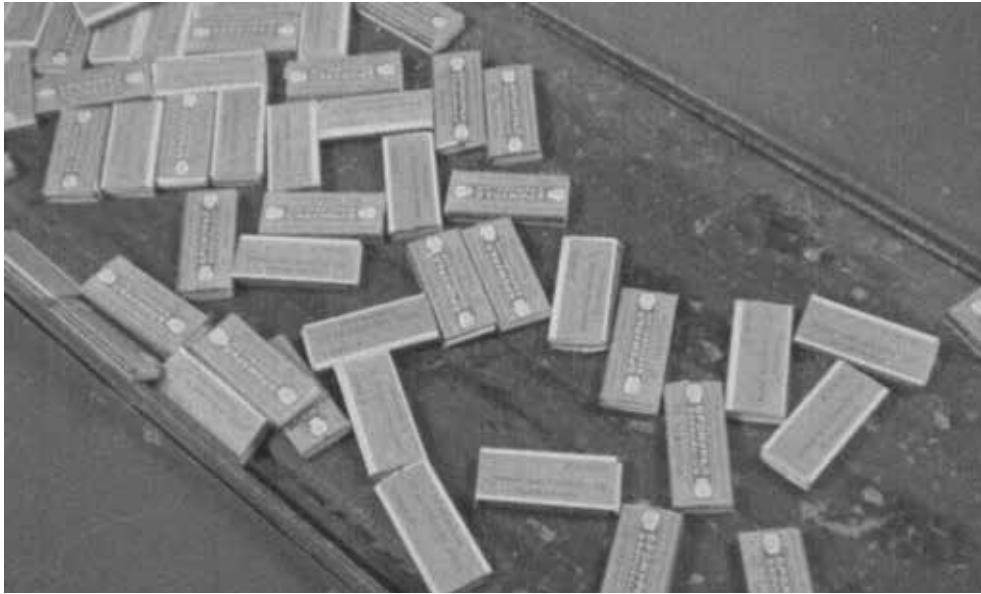

Рис.4 Конвеєрна пакувальна лінія легкого снодійного «Бромурал», 1960-ті роки
Джерело: ЦДАЕАУ. Збірник телесюжетів. Архівний № 3461. Виробник: Київська студія телебачення, 1961. Кінодокумент.

Важливим новим напрямом стала підготовка до експорту продукції. На 1965 рік Дарницький ХФЗ експортував свою продукцію в 19 країн, серед яких КНДР, Камбоджа, Монголія, Ефіопія, Нігерія, Бразилія, Кіпр, ДРВ, Індія і США⁵². Основними експортними препаратами були протимікробний препарат фталазол, дихальний аналептик лобелін, жарознижувальний анальгетик антипирин та антибіотик синтоміцин. Але це були непостійні невеликі партії, які слугували стратегічним, а не комерційним цілям.

Експорт контролював монополіст – об'єднання «Медекспорт». Він поставляв замовлення нерегулярно і ненормовано. Це створювало труднощі для заводу, і загалом експорт був більше проблемою, ніж досягненням. З іншого боку, Дарницький ХФЗ отримував скарги від «Медекспорту» на якість пакування і зриви поставок, тому також зі своєї сторони не був готовий до виходу на глобальний ринок. Так, в тому ж 1965 році завод зірвав поставку фталазолу для дитячого фонду ООН⁵³.

У грошовому вимірі випуск також зростав: за 1964 рік завод випустив продукції на 9,6 млн крб. (Таб.3), тобто у два рази більше, ніж на початку десятиліття. Основним драйвером продуктивності стала закупівля великих об'ємів нового обладнання, в першу чергу імпортного. Новий фасувальний цех майже повністю складався з західного обладнання. Географія постачальників розширилася: до традиційних німецьких (NAGEMA, Kilian) додалися японський «Hata» та британський «Manesty».

⁵² ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 82.

⁵³ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 18.

Основу ж нового цеху становили п'ять конвеєрних ліній, виготовлених японськими і голландськими компаніями⁵⁴.

Водночас модернізація не скасувала структурних обмежень. Домінуючим постачальником сировини став Київський ХФЗ ім. М. В. Ломоносова (станом на 1964 рік від нього залежало 41 % випуску⁵⁵), з яким Дарницький ХФЗ мав напружені відносини й на це його керівництво систематично скаржилось. Крім того, хоча новий фасувальний цех істотно збільшив спроможність, виробничі цехи залишилися на старій території і стали вузьким місцем: вони деградували, були повністю завантажені, був значний просторовий розрив між локаціями.

Слабким місцем була і організація виробничих процесів. Як інструмент оперативного закриття дефіцитів для державних органів, завод мав широкий асортимент і регулярно отримував позапланові замовлення на додаткові партії. Типовою для радянських ХФЗ була помісячна схема випуску: цех протягом місяця робив велику партію одного препарату, потім переходив на інший. Через широкий асортимент і часті позапланові доручення Дарницький ХФЗ часто не міг відводити повний місяць під один препарат, тож часто змінював номенклатуру в одному цеху по десять разів за місяць⁵⁶. Це збільшувало навантаження на робітниць, знижувало ефективність та ускладнювало виробництво.

⁵⁴ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 40–43.

⁵⁵ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 81.

⁵⁶ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 22.

Плани восьмої п'ятирічки були амбітними (довести випуск до 20 млн крб., запустити у виробництво складніші препарати, зробити експорт постійним). Однак із приходом до влади Л. І. Брежнєва курс було змінено: завод передали під керівництво МОЗ СРСР, а акцент з якісних перетворень змістили на кількісні. Для Дарницького ХФЗ це означало, що завдання освоювати складні й дорогі препарати зняли, а фокус змістили на нарощування випуску дешевих і трудомістких лікарських засобів. Середня вартість одиниці продукції між 1965 та 1967 роками зменшилася в два рази⁵⁷. Це призвело до того, що кількість співробітників більш ніж подвоїлася за чотири роки до 1029 осіб у 1967 році, але загальний випуск продукції не змінився (Таб. 1).

Показовим є спущений план на 1968 рік⁵⁸: 77 % готових лікарських засобів становили цукрові препарати – технологія, придатна для найпростіших засобів, але фізично складна і трудомістка. Модернізований Дарницький ХФЗ спирався на західні пігулкові машини, розраховані на сучасніші технології й не пристосовані до радянських методів виробництва цукрових пігулок. Отже, поряд із технологічним імпортом виникла вимушена «демоdernізація» частини процесів заради виконання планів.

До планів нової адміністрації також не входило швидке зведення нових виробничих цехів. За оригінальним планом за 1966–1968 роки планували 6,5 млн крб. капітальних інвестицій⁵⁹ і відкриття вже в 1968 році. Фактично ж витратили менше десятої частини. Будівництво так і не стартувало і відбулося лише в першій половині 1970-х років.

У питаннях управління персоналом підхід А. Гусєвої був неоднозначним. На профспілкових зборах підставою для похвали ставали успіхи у виконанні плану та соцзмагань. Водночас за наявності проблем провину часто покладали на працівників⁶⁰, не завжди враховуючи дефіцити сировини, зношеність обладнання і слабку підготовку кадрів самим підприємством. Проте за її керівництва умови праці помітно покращилися: почали піднімати тему шкідливих факторів, модернізували найбільш небезпечні ділянки, а працівницям на ризикових ділянках надавали додаткові вихідні. Більше уваги приділяли гігієні (санвузли, уніформа, доступ до води), особливо у новому фасувальному цеху, який проєктували з урахуванням умов праці (вентиляція, каналізація, душові).

Водночас ситуація в виробничих цехах залишалася складною. Вони розміщувалися у старих корпусах на вулиці Ілліча, де під час будівництва ще не брали до уваги вентиляцію та водогін. У 1950-х і 1960-х роках ці системи намагалися інтегрувати поступово, але отримали лише частково позитивні результати. Вентиляція в більшості старих цехів була слабкою, тиск води – недостатнім, будівлі продувалися протягами, а шкідливі агрегати (як-от старі незакриті смолварки⁶¹) погіршували умови. Планувалося звести нові виробничі цехи поруч із фасувальним на вулиці Бориспільській, але плани поставили на паузу. Через це працівниці виробничих цехів, які зазнавали найбільших ризиків, на кінець 1960-х років залишилися у фактично безвихідній ситуації, маючи лише часткові покращення порівняно з 1950-ми роками.

Так проблеми хімічного цеху описувала його працівниця у 1967 році⁶²: «необхідно організувати медпункт на території хімцеху. Кімнату гігієни слід відкрити негайно. Потрібно включити до заходів усе, щоб усунути протяги. На мийці фасувального відділення необхідно вирішити питання примусової вентиляції». На тому ж зібранні робітниці скаржилися, що один із виробничих цехів постійно був затоплений водою по коліна і через це виникла хвиля захворювань.

Позитивними аспектами були збільшення фінансової компенсації та скорочення робочого часу. До 1967 року середня місячна зарплата робітниці зросла до 88 крб. на місяць, а підприємство перейшло на п'ятиденний робочий тиждень. Водночас відставання зарплати працівників Дарницького ХФЗ від середнього рівня по промисловості зберігалось, з середньою заробітною платою промислового робітника на середину десятиліття в 101,7 руб.⁶³. Попри декларовані цілі хрущовських реформ, знецінення жіночої праці не зникло: основну масу персоналу становили жінки (понад 75 % колективу⁶⁴ Дарницького ХФЗ, причому майже весь виробничий персонал), але навіть за складних умов і ризиків така праця цінувалася нижче.

Із другої половини 1960-х різко посилилася плінність кадрів. У 1965–1967 роках щороку звільнялося понад третину загальної чисельності працівників, причому в більшості випадків за власним бажанням. Керівництво пояснювало це

⁵⁷ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 271. Арк. 65–66.

⁵⁸ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 274. Арк. 20–24.

⁵⁹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 59. Арк. 11.

⁶⁰ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 67. Арк. 10–17.

⁶¹ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 52. Арк. 2–4.

⁶² ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 67. Арк. 36.

⁶³ СССР в цифрах в 1981 году: краткий статистический сборник. Москва: Финансы и статистика, 1982. С. 162.

⁶⁴ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 1. Спр. 271. Арк. 80.

небажанням працювати у позмінному форматі⁶⁵, але комплекс причин був ширшим: шкідливі умови (особливо в старих цехах), низька зарплата, розширення альтернатив працевлаштування на лівому березі Києва, а також слабка пристосованість заводу до потреб жіночого колективу (дефіцит дитячих закладів, скарги на відсутність штатного гінеколога).

Слабка робота з потребами жіночого колективу і висока плинність кадрів були симптомами ширшої проблеми – низького рівня виробничої культури. Домінуючою частиною колективу залишалася низькокваліфікована робоча сила, дисциплінарні стандарти були занижені, а контроль керівництва – переважно формальним. Так, працівників відділу забезпечення регулярно ловили на вживанні спиртних напоїв на робочому місці, зокрема, залишків виробничої сировини. Лунали скарги на те, що по території заводу були розкидані недопалки⁶⁶. В 1961 році був скандал через те, що працівник складу «чергував» разом із дружиною. У тому ж році директорка заводу А. Гусева не змогла дати чіткої відповіді на запитання, чи можуть хворі на туберкульоз працювати на фармацевтичному виробництві. За таких умов, попри значну модернізацію, перетворення заводу на провідне фармацевтичне виробництво, здатне стабільно випускати технологічно складні препарати, виглядало малоімовірним.

Дарницький ХФЗ у 1950–1960-х роках пройшов шлях від філії науково-дослідної установи до одного з провідних фармацевтичних підприємств Києва та УРСР.

Внаслідок «сталінської» та «постсталінської» модернізації підприємства початку 1950-х років протягом майже десятиліття зростання мало переважно екстенсивний характер: випуск забезпечувався розширенням персоналу при хронічних дефіцитах, «неритмічності роботи» й недофінансуванні інфраструктурних потреб (ремонтна база, вентиляція, безпека). Набут-

тя самостійності у 1954 році стало важливою інституційною віхою, але не усунуло обмежень планової економіки.

Внаслідок хрущовських економічних реформ кінця 1950-х – початку 1960-х років у наступне десятиліття відбулася докорінна трансформація фасування та ампульного виробництва завдяки будівництву нового фасувального цеху й масштабним закупівлям імпортного устаткування, що підвищило виробничі можливості й дозволило вийти на експорт. Водночас модернізація залишалася неповною, оскільки старі цехи деградували і ставали вузьким місцем, а державна політика дедалі більше орієнтувала підприємство на дешевий трудомісткий асортимент. Соціальна ціна цього розвитку була високою: підприємство спиралося на жіночу низькокваліфіковану працю в шкідливих умовах, за низької оплати та високої плинності кадрів. Загалом історія Дарницького ХФЗ у цей період відображає суперечності радянської модернізації, у якій технічний прогрес поєднувався з інституційними обмеженнями та соціальним виснаженням працівників.

Перетворення 1950-х – 1960 років зробили завод одним із найбільших фармацевтичних виробництв СРСР і стали фундаментом його трансформації в наступне десятиліття. «Генеральна схема управління медичною промисловістю», затверджена в січні 1976 року, передбачала об'єднання окремих підприємств у спільні структури за територіально-галузевим принципом, що створило низку фармацевтичних концернів⁶⁷. Дарницький ХФЗ отримав під своє керівництво низку виробництв Києва та околиць. До нового хіміко-фармацевтичного об'єднання «Дарниця» увійшли Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод, Київський вітамінний завод і Монастирищенський хіміко-фармацевтичний завод. З того часу і до сьогодні «Дарниця» залишається одним із домінуючих гравців на фармацевтичному ринку України.

⁶⁵ Там само. Арк. 81.

⁶⁶ ДАК. Ф. Р-1125. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 1–4.

⁶⁷ Богатирьова Р. В. та ін. Історія фармації України... С. 656–657.

References

- An Evaluation of the Program for Reducing the Workweek in the USSR: Intelligence Report / Central Intelligence Agency, Office of Research and Reports. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency, 1961. [In English].
- Asthmagen? Critical Assessment of the Evidence for Agents Implicated in Occupational Asthma: report / Health and Safety Executive. London: HSE Books, 2001. [In English].
- Bohatyrova R. V. та ін. Історія фармації України. Харків: Пратор; Вyd-vo UkrFA, 1999. [In Ukrainian].
- Conroy M. S. The Soviet Pharmaceutical Industry and Dispensing, 1945–1953. *Europe-Asia Studies*. 2004. Vol. 56, No. 7. P. 963–991. URL: <https://doi.org/10.1080/1465342042000294329> [In English].

- Darnytskyi miasokombinat: yak vyhliadav ta v chomu yoho unikalnist? Natsionalnyi muzei arkhitektury ta budivnytstva. 11.01.2022. URL: <https://nmab.com.ua/darnyckyj-myasokombinat-yak-vyglyadav-ta-v-chomu-jogo-unikalnist.html> [In Ukrainian].
- Engel B. A. Women in Russia, 1700–2000. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. [In English].
- Istoriia kompanii. Darnytsia. URL: <https://darnytsia.ua/history> [In Ukrainian].
- Narodnoe khoziaistvo SSSR za 1913–1955 gg.: statisticheskii sbornik / Tsentralnoe statisticheskoe upravlenie SSSR. Moskva: Gosstatizdat, 1956. [In Russian].
- Shkvyr O. M. Darnytsia, farmatsevychna firma. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-23655> [In Ukrainian].
- Siatynia M. L. Istoriia farmatsii / vidp. red. O. P. Reient. Lviv, 2002. [In Ukrainian].
- SSSR v tsifrakh v 1981 godu: kratkii statisticheskii sbornik. Moskva: Finansy i statistika, 1982. [In Russian].
- Stebletska Yu. P. Planuvannia rozvytku m. Kyieva: istoryko-heohrafichni aspekty. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Heohrafiia. 2014. Vyp. 1(62). S. 70-73. [In Ukrainian].
- Sur S. T. Try yuvilei penitsylinu: biznes-keis svitovoho vprovadzhennia. Shchotyzhnevnyk «Apteka». 2019. No. 37 (1208). URL: <https://www.apteka.ua/article/516244> [In Ukrainian].
- Western Technology in the Soviet Union. Technology and East-West Trade. Part 12 of 14 / Office of Technology Assessment (U. S.). Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office, 1979. [In English].